

ТҮРКІ ӨРКЕНИЕТІНДЕГІ ҚАЗАҚ БЕСІК ЖЫРЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК СИПАТЫ

Зейнолла Жанат Қойбақова Айжан

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Шығыстану факультеті, қытайтану кафедрасының оқытушысы, Алматы қаласы, Бостандық ауданы, Бұхар жырау көшесі №27/5 188 үй, 050000, Алматы, Қазақстан.

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Шығыстану факультеті, қытайтану кафедрасының аға оқытушысы, Алматы облысы, Қарасай ауданы, Қабанбай батыр көшесі, № 75 үй, Алматы, Қазақстан.

Түйіндеме

Бұл мақалада этнопедагогика тәрбиесінің тәсілдері түркі мәдениеті және әдебиетімен ұштастырыла отырып қарастырылған. Мұнда Ұлы бабалардың даналық өсиеттері, Қазақ балалар фольклоры, бесік жыры, халқымыздың асыл қазынасы болып табылатын нақыл сөздер, мақал- мәтелдер кеңінен қолданылып, бала тәрбиесінде, баланы оқытуда, білім беруде, кімге қалай қызмет етуді үйрету жолындағы қосатын үлесіне назар аударылған.

Кілтсөздер: Түркі өркениеті, педагогика, этнопедагогика, бесік жыры.

* Автормен байланыс. Тел.: +7(701) 83-868-92.

E-mail адресі: zhanna-228@mail.ru

* Автормен байланыс. Тел.: +7 (701) 776-88-92

E-mail адресі koibakova.aizhan@mail.ru

Ұланғасырлық тарихы мол ежелгі ататүрік өркениетінің ықпалында қазақ этнопедагогикалық тәрбиесі н ұрпақ бойына сіңіру үшін қолданатын өзіндік тәсілдері, әдіс-амалдары болады. Сол қатарда, этнопедагогика ғылымының да өзіндік тәрбие тәсілдері, әдістері- методикасы бар. Әрине, ғылымның бұл саласы халықтық сипат алатындықтан, оның тәрбиелік тәсілдері де халықтық сипат алып, дәстүрлік тәрбиемен тоғысып, толысып жатады. Этнопедагогика- тарихы терең, мазмұны кең, тәрбиелік тәсілдері мол, аса шұрайлы әрі өміршеңдік қуаты күшті ғылым. Соның ішінде қазақ балалар фольклоры осы ғылымның алтын қазынасы есептеледі. Қазақ балалар фольклоры жөнінде «Қазақ энциклопедиясында»: ауыз әдебиетіндегі бала тәрбиесіне арналған халықтық педагогиканың өмір тәжірибесінен алынған шығармалар жиынтығы. Қазақ балалар фольклоры балалардың психологиясына, олардың жас ерекшеліктеріне қарай қалыптасып, оларды адамгершілік, ізгілік қасиеттерге тәрбиелейтін ең сенімді құрал болып келеді. Негізгі салалары – бесік жыры, жаңылтпаш, жұмбақ, өтірік өлең, мақал-мәтелдер, ертегі, аңыз-әңгіме, батырлық жырлар, халықтың ерте заманнан бері ұзақтан-ұзаққа асыл мұра ретінде жеткен ауыз әдебиетінің де негізін құрайды...» – деп анықтама берілген (б. 382-бет).

Бәрімізге белгілі нәресте дүниеге келген күні қазақта «Шілдеhana» тойы өткізіледі, содан басталған ат қою, қырқынан шығару, қарын шашын алу, бесікке салу, тұсау кесу, атқа мінгізу, сүндеттетке отырғызу, с ырға тағу, мектепке беріп тілашар тойын өткізуге дейінгі аралықтағы жол-жосын, сал-дәстүрлік рәсімдердің бәрі де ойын жырсыз, дыр-думансыз өтпейді. Осы аралықтағы ұшан-теңіз ән- күй, өлең-жырдың бәрі дерлік бала тәрбиесі тұрғысында, соның қуанышы, өсіп-ер жетіп, халықтың қалаулы азаматы болса екен деген ақ ті лектен, асыл арманнан туындап жатады.

Жаңа туған нәрестенің,

Кіндік бауы берік болсын!

Ағасы мен інісіне,

Ол өмірлік серік болсын!

Анасының басы жас қой,

Келер жылы тағы да бір,

Жас ұрпаққа жерік болсын! (1.857Б)

Міне, бұл жаңа туған жас нәрестеге арнап, үлкендердің беріп жүрген батасы. Осылайша ақ тілек, ақ батамен басталған жырға ұласып, бесік жыры мен «әлди -әлди» әуеннің музыкалық әсем ырғағы нәрестені

тәтті ұйқыға бөлеп, оның құлағына педагогикалық тәрбиенің алғашқы уызын емізеді. Бұл ана сүтімен қосылып оның бойына рухани азық бағыштап жатады. Ақындарымыздың: «Менің бойыма ақындық дарын а наның сүті, әженің әлдиімен сіңген» дейтіні, бәлкім, осы себептен шығар. Біз қазақ балалар фольклорының ең көп айтылатын түрі – бесік жырына талдау жасайтын болсақ, соның өзінде ұшан-теңіз білім және мол тәрбиелік мән жатқандығын байқаймыз.

1) Бесік жыры ұзақ тарихқа ие, ғасырдан ғасырға жалғасқан қазақтың дәстүрлі тәрбие жүйесі. Оның тіпті жазба тарихқа түскенінің өзіне мың жылдан асқан. Сонау 980-1037 жылдары жасаған Орта Азияның ғұлама ғалымы Әбдуали ибн Синаның «Дәрігерлік ғылымның заңдары» атты еңбегінде: «Бөбекті ширата түсуге қажетті өмірлік құралдардың қатарына бірінші – жеңіл тербеліс, екінші әлдилеу кезінде айтылатын ән мен жыр жатады» деп жазуының өзі бұған дәлел бола алады. (1.858 Б) Қазақтың бесік жырлары жаттамалы бесік жырлары және суырып-салма бесік жырлары деп бөлінген. Жаттамалы бесік жырлары – халық арасында бұрыннан айтылып келе жатқан дәстүрлі бесік жырларына жатады. Ал, суырып-салма бесік жырлары ақындық жолға түскен әуесқойлар мен ақындардың бесік тербетіп, яки, бала уатып отырып, өз жанынан қосқан, яғни, байырғы бесік жырларын онан әрі байыту, толықтыру тұрғысынан жасалған жаңаша бесік жырлары.

2) Бесік жырларының ең бірінші мазмұны баланың амандығын, пәле-қазадан, жын-шайтаннан аман-сау болуын тілеумен бірге, өздерінің ежелгі күнге, отқа сиынған кездегі салт-дәстүріне өзара ұласып жатады.

Алас-алас, пәледен алас,

Көзі жаманның көзінен алас.

Тілі жаманның тілінен алас,

Қырық қабырғасынан алас.

Отыз омыртқасынан алас... ! (1.859 Б)

Міне, бұл бесікті отпен аластап жатқан кездегі ананың өз бөбегін пәле-қазадан, тіл-көзден аман болса екен деген ақ тілегін білдіретін әрі бағзы замандағы халқымыздың отқа сиынған кездегі наным-сенімінен дерек беретін тәрбиелік, яғни, ежелгі этнопедагогикалық дәстүрді аңғартады.

3) Бесік жырларының тағы бір мазмұны сәбиді жұбату, жылатпау, оған «ананы берейін, мынаны берейін», яки, тілегінді орындайын, ұйықтай ғой деген сияқты сылтаулармен оны тәтті ұйқыға кетуін, жұбануын тілеген.

Әлди-әлди ақ бөпем,

Ақ бесікке жат бөпем.

Жылама, бөпем, жылама,

Жілік шағып берейін.

Байқұтанның құйрығын,

Жіпке тізіп берейін.

Жылама бөпем, жылама,

Ата-анаңды қинама...

Әлди-әлди абайын,

Атқа тоқым жабайын,

Сенің шешең қыдырма,

Қайдан іздеп табайын... !(1.859 Б)

Міне, бұл жырдың алғашқы бөлігінде бесік тербетіп отырған ана өз сәбиін алдамалап уатып, «ата-анаңды қинама» деп уағыз айтса, жырдың екінші бөлегінде шешесі қыдырып кеткен сәбиді басқа біреу тербетіп отырып, өз көңіл-күйін қосады, шешесінің тез арада келетінін әрі «тәтті әкеліп беретінін» қоса айтып, сәбиді уатудың жылатпаудың қамын жасайды:

Апасы оның келеді,

Тәтті әкеліп береді,

Дәркен оны біледі,

Жыламайды, күледі.! (1.860 Б)

Мұндағы айтылған жырларды сәбидің толық ұғуы екіталай, бірақ, бесіктің әсем ырғағына қосылған ананың осынау бір қоңыр әуенді әрі мейірімді үні сәбидің рухани дүниесіне рахат бағыштап оны тәтті ұйқының құшағына бөлейтіні хақ. Осы бір ғажап әуен кейде тіпті бесік тербетіп отырған ананың өзін де, тыңдап отырған басқаны да қалғытып жіберетінін көріп жүрміз.

4) Бесік жырларының тағы бір мазмұны сәбидің болашағына деген ізгі тілектен, асыл арманнан туындап, олардан күтетін ата-ананың, халықтың үмітін бесік жыры, әлди әуені арқылы ұрпақ құлағына қаршадайынан құйып отырған.

Құрығыңды қайырып,

Түнде жылқы қайырып.

Жаудан жылқы айырып,

Жігіт болар ма екенсің?

Қолымыздан іс алып,

Мойныңа күш алып,

Бізді бағар ма екенсің?

Айыр қалпақ киісіп,

Ақырып жауға тиісіп,
Батыр болар ма екенсің?
Сөйлегенде сөз бермей,
Шешен болар ма екенсің?
Кең балағын түріскен,
Ұлы топта күрескен,
Балуан болар ма екенсің?
Бармақтарың майысып,
Түрлі ою ойысып,
Шебер болар ма екенсің?
Бал қайнатып шай ішкен,
Қазы кертiп жал жеген,
Асты болар ма екенсің?
Ұзақ жасап көбірек,
Басты болар ма екенсің? т.б. !(1.861 Б)

Әдебиетiмiздiң алыбы Абай Құнанбаев өзiнiң жетiншi қара сөзiнде: «Жас бала анадан туғанда екi түрлi мiнезбен туады. Бiреуi – iшсем, жесем, ұйықтасам деп туады. Бұлар тәннiң құмары, бұлар болмаса тән жанға қонақ бола алмайды. Ендi бiрi – бiлсем демелiк... «ол немене», «бұл немене» деп көзi көрген, құлағы естiгеннiң бәрiн сұрап тыныштық көрмейдi. Мұның бәрi жан құмары, бiлсем екен, көрсем екен, үйренсем екен дегендiк» деп атап көрсетедi. Бала бойындағы осындай психологиялық ерекшелiктi халқымыз ежелден бiлген. Сол себептi олар сәбидiң тән құмарлығын қандыру, оны ананың ақ уызымен ауыздандыру, маймен сылап тұзбен пiсiрiп өсiрумен бiрге, қаз тұрып, тiл шыға бастағанда-ақ «анау не», «мынау не», «ата деп айт, апа деп айт» деген сияқты сұраулармен аузына алғашқы тiл ұстарту тәрбиесiне де айрықша мән берген. Бұл арада кiшкентай сәбиге өзiнiң этнографиялық бiлiмдерiн де қаршадайынан сiңiрiп отырғандығын ерекше атауға болады. Айталық, ханзулар өз сәбилерiн «асылым, көжегiм, күшiгiм» – деп еркелетсе, бiздiң халқымыз өз сәбиiн «ботақаным, қошақаным, құлыным, лағым, жайлаудағы құрағым, әуедегi жұлдызым...» – деп өз өмiрiне тән өзгеше әуен, өзгеше атаумен атаған.

5) Қазақтың бесiк жырлары бiр қалыпта тұралап, тоқтап қалмаған. Ол замандар өте келе дамып, толысып отырған. Сонымен бiрге өз бойына әр заман, әр дәуiрдiң нәрiн сiңiрiп, белгiлi таңбасын iлестiрiп, топанын молайтып, сапасын сұрыптап, жетiлдiрiп, мазмұнын байытып келген. Тiптi оның қорынан жаңа заманның тiлегiн де көруге болады.

Қуып ойдың жетiгiн,

Біліп ғылым тетігін,
Ғалым болар ма екенсің?
Еңбек етіп бар елге,
Өнеріңмен әр елге,
Мәлім болар ма екенсің?
Көп қиыннан өтерсің,
Мақсатыңа жетерсің,
Ұйықтай қойшы бөпешім.! (1.862 Б)

Бұл бесік жыры сарыны, ырғағы жағынан баяғы ырғақ, баяғы сарын. Бірақ мазмұны жағынан осы заманғы ғылым-техниканы меңгеріп, әлемге танылған ғалым болуды армандаған осы заманғы ата-ананың үміт-тілегін арқалаған, замана талабына сай жыр-маржандарын төгіп тұр.

Сайып келгенде, қазақ балалар фольклоры көп саланы қамтиды, біз солардың ішінен тек бесік жыры жөнінде ғана арнайы тоқталдық, қалған тұсау кесер жыры, баланы тәйтәйлау жыры, атқа мінгізу жыры, сырға тағу жыры, т.б. туралы кеңінен тоқталар болсақ, балалар фольклорының мол қорына талдау жасауға тура келеді. Мұғалімдер дәріс барысында, қазақтың осыған қатысты тұрмыс-салт жырлары арқылы бұл мазмұнды онан әрі байытуға әрі толықтыра түсуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 «Қазақ этнографиясы» ҚХР, Пекин, Орталық Ұлттар Баспасы, 2013 жыл. Ж Зейнолла. Сәнік, Зейнолла. Ж
2. Қазақ тілі. Энциклопедия. Алматы: Қазақстан Республикасы, Білім, мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстан даму институты, 1998 ж., 509 бет.
3. «Сейтен тағылымдары» ғылыми-практикалық конференциясының материалдары бойынша ғылыми мақалалар жинағы. Қазақстан
4. <http://www.намыс-kz> Абай өлеңдері.
5. <http://www.kazakhdebieti.kz> Аманжолов Қ. Абайға айтарым
6. Қазақ әдебиеті: Энциклопедия-Алматы: Қазақстан Республикасы және ҒМ, Қазақстан Даму институты. 1999. -750 б. [http:// www.madenimura.kz](http://www.madenimura.kz)

Түйіндеме. Бұл мақалада этнопедагогика тәрбиесінің тәсілдері түркі мәдениеті және әдебиетімен ұштастырыла отырып қарастырылған. Мұнда Ұлы бабалардың даналық өсиеттері, қазақ балалар фольклоры,

бесік жыры, халқымыздың асыл қазынасы болып табылатын нақыл сөздер, мақал-мәтелдер кеңінен қолданып, бала тәрбиесінде, баланы оқытуда, білім беруде, кімге қалай қызмет етуді үйрету жолындағы қосатын үлесіне назар аударылған.

Аннотация. В этой статье рассматривается роль тюркской культуры и литературы в этнопедагогическом воспитании. Назидательные слова Великих писателей и богатое литературное наследие тюркского народа дают возможность понять насколько важна их роль в воспитании и обучении ребёнка.

Summary: In this article discusses the role of Turkish culture and literature in the etnopedagogical education. Words of wisdom of the Great writers and a rich literary heritage of the Turkish people make it possible to understand the importance of their role in the upbringing and education of children.

Кілт сөздер: Түркі өркениеті, педагогика, этнопедагогика, бесік жыры